

AZ ÁZSIAI HUNOK

ÍRTA

LIGETI LAJOS

AZ EURÓPAI HUNOK tehát Ázsiából származtak, ahol hiung-nu néven már a Kr. e. századokban veszedelmes ellenségei voltak a kínai birodalomnak. A tudomány mai állása szerint a hunok eredetének ez a magyarázata a legvalószínűbb; Közép-Ázsia és Kína történetének minden számottevő külföldi és hazai képviselője ma ezt a nézetet vallja. A következőkben éppen ezért egyenlőértékű megjelölésként felváltva használjuk a hiung-nu és ázsiai hun elnevezést.

Az ázsiai hunokra vonatkozó, írásos feljegyzéseken alapuló értesítéseinket kizárólag-kínai nyelvű forrásokból merítjük. E források megértéséhez, helyes magyarázatához nemcsak a kínai nyelv ismerete szükséges, hanem magának a kínai történetnek aprólékosan megvitatt, néha veszedelmesen összebonyolított labirintusában is el kell tudni igazodni. A másodkéz-tudósok különösen sokat tévednek, amikor a források koráról vagy kritikai értékéről van szó; valljuk meg, csakugyan nem könnyű feladat pusztá érzés alapján eldönteni, hol kezdődik a történeti hitelű feljegyzés, hol a kései kor visszavetítése. Vegyük csak, az ázsiai hunokra vonatkozó legrégebbi értesítések kérdését.

Gyakran olvashatjuk még ma is, hogy a kínai feljegyzések Kína tobbezeréves történetének mindjárt a hajnalán említik az ázsiai punokat, meg hogy például a hiung-nu nép ősapja a Kr. e. 20. században uralkodó Hia kínai dinasztia egyik leszármazottja volt.

Ha azonban közelebről szemügyre vesszük a kínai feljegyzéseket, akkor jóval prózaibb megállapításokkal kell beérnünk. A kínai műveltség valóban nagyon régi, azonban a nemrég feltárt paleolit, neolit leletek és a valamivel régebb idő óta ismert, Kr. e. 12-11. századból származó töredékes Jin-kori felírt csontok után is még mindig ott tartunk, hogy a legrégebb egykorú, összefüggő történeti feljegyzések nem régebbiek a Kr. e. 9-8. századnál. Külön megjegyzendő, hogy ezek is hatalmas hézagokkal folytatódnak a későbbi, írásos emlékekben gazdagabb korok felé.

A Kr. e. 8. századból valók azok a legendaszerű hagyományok, amelyek a kínai nép történetét a Kr. e. harmadik évezredbe viszik vissza. A modern kritikai kutatások megállapították, hogy e kereknek látszó elbeszélés nem valami csodálatos módon továbbhagyó-Hiányozott történelmi magból készült, hanem ősi kínai kozmogónikus mondarészletekből fűzték egybe a Kr. e. 8. század udvari írástudói. Teljesen elutasító álláspontot foglal el a történeti kritika az első, mitikus kínai uralkodóházal, a Hia-dinasztiával szemben is, ugyanúgy a második, előbb Sang, majd Jin néven ismert kort illetően is; mindössze a Jin-dinasztia utolsó két századára derül először valami vékony, történeti hitelű sugár.

Annyi bizonyos, hogy a hiung-nu-kkal kapcsolatban szó sem lehet Kr. e. 24-20. századi, egykorú (vagy nem egykorú, de valamelyes) történeti hitelt érdemlő feljegyzésekről.-

Az ázsiai hunok hiung-nu neve először Kr. e. 318-ban, egy Észak-Sangiban vívott csatával kapcsolatban fordul elő. Minden más, régibb időre vonatkoztatott említésről kiderült, hogy későbbi interpoláció.

A kínaiak természetesen ez előtt az időpont előtt is bőven érintkeztek északi barbár törzsekkel, közülük igen soknak nemcsak a nevét jegyezték fel krónikáikban, hanem portyázásaiknak, kalandozó hadjárataiknak is egész sorát örökítették meg.

Ezek közt az északi barbárok közt vannak olyanok is, akiket

a hiung-nu-kkal szokás azonosítani, mert pontosan azon a területen laktak – Sanszi északi, Senszi északnyugati részein-, ahol közvetlenül utánuk a hiung-nu névvel emlegetett északi nomádok szerepelnek; nyelvészeti úton még elnevezésük azonosságá is feltehető. Ezeket az északi barbárokat *hiüwjü*, *hun-jü*, *hien-jün* néven ismerik a kínaiak. A *hien-jün* a Kr. e. 9 században fordul jelő csak, akkor viszont valósággal hivatalos elnevezésként szerepel. Az egy két századdal korábban emlegetett *kui*, *kun*, *hun*, *kiüan*, *xumi* barbár népneveket is megpróbálták egyesek összefüggésbe hozni a *hien-jün*, *hiung-nu* névvel, ez a feltevés azonban nyelvészeti és történeti okokból egyaránt elfogadhatatlan.

Sokat írtak, vitakoztak e törzs- és népnevek kínai értelmezéséről. Kínai érteleme talán egyedül a nem is idetartozó *ufnak* van, ez u. i. kínaiul démont, ördögöt jelent, a vele összefüggő *kui-fang* pedig a m. „démonok országa”. A *hiung-nu* viszont nem jelent *jhiung-szolgat*-, a *hien-jün*, hosszúorrú kutya, *hiün-jü* búzós kása, vagy kásaevő¹ értelmezése is tökéletesen elhibázott. Mindössze arról van itt szó, hogy egy barbár nyelvi elnevezést, esetleg annak valamilyen változatát is, minden valószínűség szerint szándékosan, pejoratív jelentésű írásjegyekkel írtak át a kínai források.

Északon és északnyugaton, a későbbi hiung-nu lakóhelyeken mozgolódó egyéb barbárok között különösen nagy szerepet vittek a nagyszámú, zsung-) és ti-törzsek. De Groot, de mások is, ezeket is a hiung-nu-khoz számítják. Nem lehetetlen, hogy e kollektív elnevezés mögött csakugyan szerepelt már igen korán egykét hiung-nu vagy azzal rokon népelem is, azonban mai tudományos eszközeinkkel megközelítő pontossággal sem tudjuk eldönteni, hogy e barbárok zöme miféle népből került ki.

Már a legrégebb kínai világmépbén megtalálhatók ezek az elnevezések. A világnak, a civilizációnak a középpontját ugyanis a kínai birodalom alkotta ebben a világmépbén, körülötte foglaltak „elvet a barbárok, akiknek a világtájak szerint más és más nevük

volt. Keleten lakott a *ji*, északon a *ti*, nyugaton a *zsung* és délen a *man*. E szimmetrikusan beosztott barbár-tengerben persze nem négyféle nép lakott. Egyes sinológusok szerint a *ti*, *ti*, *zsung*, *man* nem idegen eredetű, hanem tiszta kínai elnevezés, amelynek semmi köze a megfelelő világtájon lakó bármelyik nép benszülött elnevezéséhez.

Forrásaink alapján tehát nem lehet eldönteni, hogy az ázsiai hunok, esetleg a protohunok ott éltek-e a kínaiak szomszédságában már a kínai őstörténet korában is, vagy csak később vándoroltak oda. Ha a csak valószínű feltevéssel is beérjük, akkor azt felelhetjük, hogy e távoli korban aligha kereshetünk hunokat a Góbi-sivatagtól délre a Huang-hoig elterülő régi nomád-hazában, itt u. i. a török-, mongol-, tunguz-féle népek nem voltak őslakók, mint azt a nyelvészeti paleontológia segítségével kikövetkeztethetjük.

A kínaiaknak az ázsiai hunokra vonatkozó értesítései bizony igen vékony erecskében indulnak meg. Hien-jü, hien-jen, hun-jü néven alig hallunk róluk egyebet pusztá említésüknél, s ez annál sajtáságosabb, mert ugyanakkor már bő tudósításokat olvashatunk például a zsung-okról és a ti-kről. Különösen a ti nép történetéről hallunk rengeteget; nemcsak azt tudjuk meg, hogy két igen nagy csoportjuk fehér és vörös ti néven volt ismeretes, hanem számos kisebb törzsüknek a nevét és lakóhelyét is közlik a kínai források.

Ezeknek a nem-hun barbároknak a története, éppúgy mint a Kr. e. 4. századtól feltűnő hiung-nu-ké, nem önmagáért került a kínai krónikákba. Az északi barbárok a legrégebb időktől fogva bekapcsolódtak Kína történetébe: kisebb-nagyobb, zsákmányoló természetű hadjárataikkal korán felkeltették a határaikat őrző és féltő kínai fejedelemségek és császárok figyelmét, akik igen gyakran bizony maguk is igénybe vették e rendszeren nagy katonai erővel rendelkező nomádok szövetségét, segítségét egymás ellen folytatott belpolitikai küzdelmeikben.

A kínai történetírók rendszerint csak annyiban érdekelték az

északi nomádok viselt dolgai, amennyiben azok saját országa vagy dinasztíája sorsával összefüggésbe kerültek. Természetes következménye ennek, hogy a nomádok története az egykorú kínai események ismerete nélkül számunkra jórészen érthetetlen.

Mi volt tehát a helyzet Kínában akkor, amikor a hiung-nu-k megjelentek a színen, és rövidesen oly nagy politikai jelentőséghez jutottak?

Ekkor alakult ki a kínai szellemi élet, Kunfucius és Lao-ce körül és után a nagy gondolkodóknak, filozófusoknak hatalmas tábora támadt. Ebbe a korba tartoznak a kínai művészet történetének első, valóban ragyogó fejezetei.

A politikai helyzet annál kevesebb vigasztalót nyújtott. A hűbéri rendszer alapján uralkodó Csou-dinasztia központi hatalma csak névleges volt, a hatalmaskodó hűbérurak semmibe se vették, és derűre-borúra viseltek hadat egyesekkel, politikai érdekeik szerint szöveteztek másokkal, köztük nem egyszer az északi barbárokkal is.

A sok vetélkedésnek az lett a vége, hogy a gyengébb fejedelemségek eltűntek az erősebbek csapásai alatt, ezek pedig hatalomban és étvágyban megnövekedve egymás ellen indultak irtóhadjáratokra. A Csou-dinasztia politikai jelentőségének a megszűnésekor mintegy húsz kisebb-nagyobb fejedelemség marakodott egymással. iCözülük északon megemlíthetjük a Csou-dinasztia régi birtokán, a mai Sensziben vitézkedő C-in-t; Peking környékén Jen, Sanszi északi részében és Hopei egy darabján Csaó,. Santungban C-i és Konfucius hazája, Lu, Sansziban Cin, Honanban Cs-en és Cseng Biagaslott ki különösen. A régi hűbéres fejedelemségeknek ez az élethalálharca egyre jobban elmérgesedett, maguk a kínai történetírók is külön névvel, mint a Hadakozó Királyságok korát tüntetik fel ezt a gyászos periódust (Kr. e. 255-222).

Az egymás ellen hadakozó régi hűbérestársak harcaiban tűnnek fel először a hiung-nu-k, ekkor történt a már említett Kr. e.

318-as esemény is. Az egyre jobban előretörő Cin ellen ugyanis koalíció alakult, tagjai a már említett fejedelemségek közül Jen-Ci, Csaó, továbbá Han és Wei. Ez a koalíció nagyobb biztonság kedvéért még hiung-nu segédcsapatokat is hívott, a vállalkozás azonban így is eredménytelen maradt, mert a 318-as nagy összecsapásból Cin került ki győztesen.

Az ázsiai hunok tehát egyik segédcsapatuk veresége kapcsán jelennek meg a kínai történelemben a Kr. e. 4. században. E vereség azonban egyáltalában nem vette el kedvüket a további hadi vállalkozásoktól. Ellenkezőleg; ettől kezdve u. i. rendszeresen találkozunk a hiung-nu-k kisebb-nagyobb haditetteivel, ill. azokról beszámoló kínai feljegyzésekkel.

Kína belpolitikai viszonyai igen kedveztek az ázsiai hunok sарcoló határjárásainak. A kisebb-nagyobb fejedelemségek egymással voltak- elfoglalva, s csak félkézzel tudtak ellenük védekezni. A Hadakozó Királyságok korának végéfelé valamennyire mégis tisztulni kezdett a helyzet: a nagy versenyt mindössze hét fejedelemség élte túl. Ezek közül három, csak a három északi fejedelemség, Jen, Csaó és Cin érintkezett a hiung-nu-kkal; az ő védekezésük az északi nomád veszedelemmel szemben már jóval hathatósabbnak bizonyult. Különösen sokat olvasunk Csaó védekező hadjáratairól, ezek során ugyanis a kínaiak arra a nevezetes felfedezésre jutottak, hogy veszedelmes ellenfeleiket csak saját fegyvereikkel győzhetik le. Csaó volt az első, mely szakítva a régi kínai hadviselési móddal és harci felszereléssel, hun módra szállt szembe a hunokkal. A kísérlet fényesen bevált, a hiung-nu-k hosszabb ideig nem mutatkoztak Kína határán.

Mire a hiung-nu-k újra bátorságot kaptak régi kalandozásaik felújításához, Kínában akkorra már nagyszabású változások történtek. A hét megmaradt kiskirályság közt egy darabig tovább folyt a vetélkedés, azonban végül is egyik a másik után vérzett el Cin egyre növekvő ereje alatt. Cin győzelmével vége lett a Csou-

dinasztia álhübéres rendszerének, vége a Hadakozó Királyságok egymást pusztító polgárháborúinak. A győztes C'in-fejedelemség Cin-dinasztiává alakult, mely kérlelhetetlenül elpusztította a régi hübéres rendszernek még az emlékeit is.

Megszületett az erős központi irányítású, egységes kínai császárság.

Az országrendezés nagy munkájával elfoglalt C'in-dinasztia kemény ellenállást fejtett ki a hiung-nu támadásokkal szemben is. A dinasztia-alapító nagy császárnak, Si huang-ti-nak az intézkedéseire lebontották a régi hübéres jejedelemségek határain egymás ellen emelt, védőfalakat. Északon azonban, ott, ahonnan a megújuló hun támadások jöttek, a falakat megerősítették, és a hiányzó szakaszokon kiegészítették. Így jött létre a tízezer mérföld hosszúságúnak tartott kínai Nagy Fal, melynek most már egyetlen rendeltetése az volt, hogy az országot a hun támadások ellen védje.

Nem elégedett meg a védekezéssel Si huang-ti, hanem tárnadásba ment át. A nagy expedíciós hadsereg élére kitűnő kínai hadvezért állított Mung T'ien személyében. Többszöri sikeres hadjárat után Mung Tien visszafoglalta az ázsiai hunoktól Ordoszt, s Észak-Kínának azon kisebb területeit, melyeket apró támadásaik gyümölcseként kezükben tartottak. A kínai határon, a falak mentén őrtornyok, katonai állomások épültek, és a határvédő hadseregek ember- és hadianyag-utánpótlásának biztosítására a határmenti katonai állomásokból az ország belsejébe vezető hadiutak készültek.

A hun veszedelem letörésére irányuló nagyszabású intézkedések mégsem hozták meg a Kína szempontjából annyira óhajtott békét és nyugalmat. A C-in-dinasztia, erőskezű alapítójának a halála után rövidesen összeomlott (Kr. e. 207)révekig tartó zűrzavar után újabb uralkodóház, a nagynevű Jian-dinasztia lépett a helyére, amely rövid megszakítással Kr. e. 202-től Kr. u. 220-ig uralkodott.

A Cin-dinasztia bukásával járó anarchia meg az új Han-

dinasztia kezdeti gyengesége nagy mértékben kedvezett a hiung-nu-k megerősödésének és az ezzel párhuzamosan meginduló nagy szabású vállalkozásaiknak.

A dinasztia bukásának hírére a hiung-nu-k rögtön megkezdték előnyomulásukat a kínai határ felé. Nem volt nehéz dolguk. A határország számban, erőben megfoghatkozott, a határra telepített gyarmatosok elszéledtek, a szervezett ellenállás jóformán megszűnt.

A hunok fejedelmét, vagy ahogyan saját nyelvükön nevezték, a *san-jü*-t ebben az időben Tou-man-nak hitták. Tou-man az első hun fejedelem, akit a kínai feljegyzések névszerint ismernek, vele kezdődik meg különben a kínai történetírók nagyarányú érdeklődése a veszedelmes északi nomád szomszéd élete iránt. T'ou-man hunjai felhasználva a kínaiak fegyelmetlenségét, zűrzavarát, benyomultak régi területeikre, melyeket kévéssel azelőtt Si huang-ti elvett tőlük. Átkeltek a Sárga folyón, birtokba vették az egész Ordoszt.

Tou-man-t a hun örökösödési szokás szerint elsőszülött fia, Mao-tun követte volna a trónon, a san-jü azonban egy másik fiát szemelte ki utódjául. Hogy tervét zavartalanul végrehajthassa, el kellett tennie az útból az elsőszülött fiút.

Mao-tun azonban átlátott a cselszövésen, a csapdából bátorsága és ügyessége kiszabadította, és elszántsága, vérszomjas kegyetlensége mégis a fejedelmi trónra juttatta. Mao-tun lett az ázsiai hunok Attilája. Nevétől közel és távol mindenki rettegett, fegyvérei, seregei elől nem volt menekvés; minden ellenállást elsöpört, észak valamennyi nomádját hatalmas birodalomban egyesítette:

Mao-tun trónrajutásáról legendák keringtek a hiung-nu-knál, a „hegedősök e csacsogó énekei” eljutottak a Nagy Falon túlra is, emléküik fennmaradt a különben száraz, olykor csaknem komor kínai történeti művekben is. A kínai elbeszélés naiv, epikus hullám-

zásán keresztül szinte még halljuk a hun regős énekét a birodalom-alapító nagy király hősi tetteiről.

Mao-tun-t elküldötte királyi apja az újonnan megkötött béke kezéseként a hatalmaskodó, ellenségeskedő szomszédhoz, a jüe-csi néphez. Tou-man azonban alig várta, hogy fia megérkezzék, seregeivel azonnal megrohanta őket. Mao-tun hirtelen megértette a helyzetet, nem bízta magát a vak sorsra, jó lovat kerített magának és villámgyorsan otthon termett. Tízezer lovasból álló csapat élére került. Fütyülő nyilakat készíttetett magának, ahová nyílveszeje szállt, fütyülve, zúgva követte az egész sereg nyíl-erdeje. Vak engedelmisséget követelt, aki habozott, a halál fia volt; Mao-tun nem ismert irgalmat. Zengő nyílveszejének jelére így pusztult el legszebb lova, legkedvesebb felesége, a san-jü díszparipája. Mind-egyik vesztét a bátortalanok és habozók hekatombája kísérte. Végül is rázúdította lovasainak nyílzáporát apjára, T'ou-man san-jü-re, vele vesztett fiatal felesége fiával, akinek kedvéért mellőzni akarták őt; sorsukra jutott mindenki, aki ellenszolgált.

Mao-tun lett a hunok fejedelme.

Amint erről értesültek a szomszédos tung-hu-k, elküldték embereiket az új fejedelemhez, adja ki nekik T'ou-man tízezer mérföldes lovát. Tanácsadói, vezérei haragosan ellenkeztek, de Mao-tun lecsendesítette őket és engedett.

– Csak nem becsülünk többre egy lovat a jószomszédságnál? A tung-hu-k vérszemet kapva most már egyik feleségét követelték. Emberei megint hiába ellenkeztek.

– Csak nem becsülünk többre egy asszonyt a jószomszédságnál? Harmadszor is megjelentek a tung-hu-k követei, a két ország közt elterülő lakatlan földet kérték. Mao-tun tanácsadói közül most már többen megintogtak: elhagyatott föld, lakatlan terület, oda lehet adni. A fejedelem azonban haragra gyúlt:

– Földet? Földet, az ország alapját? Soha.

Levágatta rossz tanácsadóit, nyeregbe pattant és vérszomjas seregeivel megindult a tung-hu-k ellen.

Eddig a hegedősök hagyománya.

Az már történelem, hogy Mao-tun alatt a hunok megsemmisítő győzelmet arattak az addig veszedelmes tung-hu népen. Innen keletről a másik kellemetlen rivális felé fordultak: hatalmas csapást mértek a jüe-csi-kre. Délen elfoglalták Lou-lan-t, északon egész sor kisebb-nagyobb népet hajtottak igájukba, ezek közül a kínaiak névszerint is megemlítik a következőket: kie-k-un, ting-ling, szin-li, kiü-su, hun-jü. jKína felé szintén megindultak a hun hódító seregek, a határvidékeket megint birtokba vették, a hun veszedelem fenyegetőbb lett mint valaha.

A hun birodalom legnagyobb kiterjedését Mao-tun idejében érte el. A hun fejedelem egyik állítólagos leveléből, melyet Kr. e. 177-ben küldött volna a kínai császárnak, arról hallunk, hogy egyik főembere leigázta Wu-szun, Ho-ku és Lou-lan népét is valami huszonhat más törzzsel együtt. „Ezek most mind hunok, s valamennyi ifjesítő nép egyesült.” A hun birodalom keleten Koreáig ért, északon a Kerulen, Tola, Szelenga, Jeniszzej, Ob, Irtis, Isim forrásvidékét is magában foglalta, nyugaton túljutott a Balkas-tón, csaknem elérte az Aral-t is, dél felé pedig a Karakorum, Altyn tag, továbbá az ismert kínai határvidék képezte hozzávetőleges határát.

Az ázsiai hunok veszedelmes terjeszkedésének köszönhetjük a kínaiak intenzívebb érdeklődését szokásaik, harcmódjuk általában életük iránt. A legtöbb ilyen természetű kínai feljegyzés Mao-tun idejéből származik, azonban elszórtan más korokból is akad egy-egy becses megjegyzés.

A hiung-nu mindvégig állattenyésztő nomád nép volt. Állatai közt a kínaiak megemlítik a lovat, szarvasmarhát, juhot; ritkábban előfordult náluk még szamár, öszvér, egy teve-fajta és még valami, három közelebből meg nem határozható ló- vagy szamár-féle állat.

Nyájaikat legeltetve vonultak egyik helyről a másikra, de a vadászatot sem vetették nieg teljesen. Nem voltak körülsáncolt vagy fallal védett városaik. Nem üztek sem földművelést, sem -kereskedelmet. Háziállatok és elejtett vadak húsával táplálkoztak. A táplálék java a fiataloké volt, az öregekkel, gyengékkel kíméletlenül bántak.

Igazi éltető elemük nem a béke-idők csendes pásztorkodása volt, hanem a harcok, portyázások kockázatos vállalkozásai.

Az *ázsiai* hunok hadi életében a legnagyobb szerepet a ló játszotta, ők voltak az első nagy lovas-nép Távol-Keleten, kétségtelenül az ő nevükhöz fűződik a lóháton való gyors közlekedésnek, a lovas harcmódnak a megismertetése, illetőleg elterjesztése.

A hiung-nu-k előtt szereplő északi barbárok még nem ismerték a lovas harcmódot, a kínaiak is csak harciszekerekhez használták lovaikat. Lovat persze nemcsak lovas népeknél találunk. Már jóval a hiung-nu-k feltűnése előtt ismeretes a ló a mai Mongolország és Észak-Kína számos vidékén. Elegendő utalnunk a nagy barbárterület két egymástól távolálló, egyaránt fontos pontjára, Ordosza és Noin-ula vidékére. Ordoszaiban például Licent de Chardin több neolitikus hipparion és equus caballus maradványait fedezte fel. Az 1924-25-ben Noin-ula környékén végzett ásatások folyamán szintén egy hipparion-faunájú gazdag paleontológiai leletre bukkantak. A különböző fajtájú vad és domesztikált lótipusok közt az eddigi meglehetősen sovány anyag alapján nem igen tudunk pontosan eligazodni, még kevésbé lehetséges esetleges vándorlásaik útvonaláról pontosan számot adni.

A tipikus, hun-fajta lovas műveltség azonban, csakugyan úgy látszik, teljesen ismeretlen volt Kína határán egészen a Kr. e. 4. századig.

Már gyermekkorában megkezdte iskolázását a jövő lovasnyilas hun harcos. Egész aprókorában juhháton kezdte a lovaglást, egérre, menyétre, madárra nyilazott, később rókára és nyúlra,

mire felcseperedett, akkorra már nagyszerűen megülte a lovat és kitűnően értett a lóhátról való nyilazáshoz.

A harcba páncélos lovon mentek. A ló egyéb felszereléséről kevés bizonyosat tudunk, azt is inkább a hun szokásokat követő kínaiak emlékei alapján. A lovat nem vasalták, nem ismerték a kengyelt (Kínában Kr. u. 200-400 közt jelenik meg), de kezdet-től fogva használták a nyerget.

Fegyverük az íj, nyíl, kard és a lándzsa volt. Ruházatuk állati bőrből készült, felül viseltek még egy prémes dolmány-féle ruhadarabot is. Ruháikat jobbról balra gombolták.

A kínai források Csaó fejedelmének, Wu-ling-nak ama nevezetes cselekedete alkalmából emlékeznek meg bővebben a barbár ruházatáról, hogy a hiung-nu-k elleni harcok céljaira átvette a ruházatukat, és példájukon nyilas lovasságot szervezett. Wu-ling szerepét, úgy látszik, kissé túlozták a történetírók, s nyomukon a nyugati tudósok is, az átvétel folyamata már régebben megindult és sokkal szélesebb felületen folyt, mint Csaó területe.

Mindenesetre hun hatásra vezethető vissza, hogy (pl. Csaoban) a régi bő felsőruhát szűkebb, öves kabátfélével cserélték fel, a szoknya-szerű ruhadarab helyett bevezették a lovasok nadrág-viselését. De még a hun főveg is megjelent, melyet elől fém-tücsök, oldalt pedig egy vagy két coboly-fark díszített, olykor forgós toll is járult hozzá. A régi kötött öv helyett az összekapcsolható nomád bőrvet vezették be, az övre különféle tárgyak felakasztására fémkarikák voltak illesztve. A kínai cipő helyét csizma foglalta el. I A hiung-nu lovasság villámgyorsan, rajtaütésszerűen támadt az ellenségre, ha azonban túlerővel találta magát szemben, a futás-szerű visszavonulástól sem riadt vissza. Fogó hold idején tartózkodtak minden hadi vállalkozástól. Aki elesett bajtársának holttestét kimentette az ütközetből, megkapta a vagyonát. Ellenség megölése és foglyulejtése hadiérdem volt, dicséret és jutalom járt érte. A kínai forrásokból jól láthatjuk, hogy ha a hiung-nu-k hatal-

mas birodalmukat fegyverrel szereztek is meg, megtartani ezt a hatalmas területet csak azzal a sajátos nomád államszervező tehetséggel tudták, amelyről a nagy ázsiai nomád népek közül elsőben ők tettek tanúságot. Hogy a nomád birodalmak mégsem bizonyultak hosszú életűeknek, annak oka e népek sejtyszerű kisebb alakulatainak abban a rugalmasságában rejlik, amellyel a politikai viszonyok alakulása szerint minden nagyobb megrázkódtatások nélkül tovább osztódtak vagy csoportosultak.

A hun államszervezetre vonatkozó adataink, sajnos, nem elég részletesek, egyetlen fejedelemnek, Mao-tun-nak az idejéből valók, és az is kétségtelen, hogy a fejlett kínai államrend bizonyos fokig befolyásolta a kínai történetírók értesülései pontos továbbadásában.

A birodalom élén a fejedelem, vagy san-jü állott. Hun nyelvű címe „Ég fiának” nevezte. Valóságos hun elnevezés volt-e ez, vagy inkább csak a kínai császár hasonló címének utánzási vágya? Ma szinte lehetetlen határozottan eldönteni.

A meghódított földet, birtokosaival, méltóságaival együtt jobb és bal oldalra osztották be, a baloldalt tartották az előkelőbbnek. A főméltóságokat névszerint is ismerjük, a négy legfontosabbat négyszögnek, a rangban utánuk következőket hatszögnek nevezték. Az előkelőbbek tízezres lovassereg felett rendelkeztek, a többieknek csak kisebb csapatai voltak. A kínaiak szerint nem kevesebb, mint huszonnégy főméltóságot ismertek a hiung-nu-k. A törzsek és törzsfők hatalma, befolyása katonai erejüktől, vagyonuktól függött.

A törzsek nem voltak egyenrangúak, a legkiváltságosabb a san-jü-é volt. E törzsben a nagy nomád nemzetségi rend szerint az exogámia volt szokásban. Több más nagybefolyású hun törzsnek is feljegyezték a nevét a kínaiak, közülük kettő arról volt híres, hogy a hun fejedelmek onnan szereztek feleségeiket.

Több alkalommal összegyűltek az előkelők. Az év első hónapjában a san-jü udvarában találkoztak, az ötödik hónapban áldo-

zatot mutattak be az ország egy más helyén az ősöknek, az Égnek, a Földnek, a szellemeknek és az isteneknek. Több sárkány áldozó összejövetelt is tartottak évente. Egyszer egy évben, ősszel pedig azért gyűltek egybe, hogy számbavegyék emberanyagukat és állatállományukat.

A hunok vallásáról alighogy sejtünk valamit, a kényelmes sámánizmus szóval semmiesetre sem térhetünk napirendre a kérdés felett. A fejedelemnek különleges helyzete lehetett ebben a vallási életben, talán afféle főpapi hatáskörrel is rendelkezett. Minden reggel kijött a sátorból, meghajlással üdvözölte a napot, este pedig a holdat. Mikor szertartásosan helyet foglalt, akkor arccal észak felé fordult.

A fejedelmet pompával temették, holttestét koporsóba, a koporsót kriptába tették. A sírba rengeteg arany, ezüsttárgy és szövet került. A fejedelmet feleségei, alattvalói közül igen sokan követték a halálba.

A nem uralkodó osztályhoz tartozó hiung-nu-król vajmi keveset tudunk. Mindenkinek csak egy neve volt. Amikor meghalt valaki, háremét fiai örökölték, azzal a megszorítással, hogy csak azokat az asszonyokat vehették el, akik a kérdéses fiak születése után kerültek a hárembe. Akinek nem voltak nagy fiai, annak a háremét testvérei vették gondjukba.

Szigorú törvényeik voltak. Aki kardot rántott, kardtól veszett el. A rablóért családja felelősséggel tartozott. Súlyosabb bűnökért halálbüntetés járt.

Megegyezéseiket szóban kötötték meg (mindig becsületesen megtartották), írásban nem, írást u. i. nem ismertek. A kínai források lépten-nyomon emlegette nagy levelezés a hun fejedelem és a kínai császár között – ha valóban hiteles a rengeteg levélváltás története –, akkor minden bizonnyal kínai nyelven, kínai írással ment végbe.

Milyen lehetett a hiung-nu-k nyelve? Kínai források alapján

ez idő szerint minden kétséget kizáró módon nem tudjuk eldönteni. Az ókori Keleten éppenúgy, mint Nyugaton a kínai, ill. klasszikus írók érdeklődése rendkívül csekély volt a barbárok nyelve iránt. A természetesen nagy számmal előforduló tulajdonneveken kívül egyikét glossza, sajátosabb szó még csak akad náluk, azonban a nyelv a maga egészében teljesen hidegen hagyta az akkori művelt világ történetíróját vagy geográfusát.

Ilyen szegényes a hiung-nu nyelvre vonatkozó kínai szórvány anyag is, de még ennek a helyes magyarázata is komoly nehézségekbe ütközik.

Ennek legfőbb oka a kínai írás természetében rejlik. Az egytagú (monoszülabikus) kínai nyelv nem ismeri a betűírást, hanem minden szavát külön, sokszor elég komplikált írásjegy ábrázolja. Ez az írás eredetileg ideografikus volt, azaz az írásjegy magát a szó tartalmát kifejező tárgyat ábrázolta (fa, ember, nap stb.), később azonban a bonyolultabb fogalmak ábrázolásához az írásjegybe két elemet vettek be: az ideografikus jel mellé odakerült a fonetikai elem is.

Egy dolgot azonban képtelen jelölni ez az írás: a nyelvtörténeti változásokat. Minden nyelv változik a történelem folyamán, még pedig sokszor nemcsak a szókincese megy át jelentős változáson, hanem ősi, minden vihart kiállott szavainak hangtani képe is gyakran igen lényeges mértékben megváltozik.

A kínai írásjegyek mármost éppen úgy nem képesek számot adni a kiejtésnek erről a megváltozásáról, mint például a mi szám/jegyeink. Tegyük fel, hogy volna a magyar nyelvnek egy legalább ezeréves nyelvméleke, és benne már előfordulhatna például a magyár szöveg közepén a 6-os számjegy. A számjegy tartalma természetesen világos volna ma is, de elolvasni, csak a mai kiejtés szerint tudnánk.

A sinológus- nyelvészek azonban nem nyugodtak bele a dologba olyan könnyen, hanem más úton próbálták rekonstruálni a régi

kínai kiejtést. Kiderült, hogy ez a munka egyáltalában nem reménytelen. A koreai és a japán nyelv kínai jövevényszavai a Kr. u. 6. század környékéről valók s mai formájukban is lényegében az akkori kínai kiejtést tükrözik vissza. Nagyjában ebből az időből valók az ú. n. kínai rímszótárak, amelyek segítségével nemcsak azt lehetett megállapítani, hogy melyek azok a ma különböző alakú szavak, amelyek régen azonosan hangzóttak (vagy fordítva), hanem kis hibával a szavak teljes alakját is sikerült rekonstruálni, mert a kínai rímeket nemcsak a szóvégek, hanem szókezdetek szerint is csoportosították, ez pedig egytagú szavaknál nagy segítség.

A hun nevek és glosszák szempontjából bennünket érdeklő kínai nyelvállapot ennél a legrégebb, többé-kevésbé ismert, helyesebben rekonstruálható ú. n. régi kínainál hét-nyolcszáz évvel korábbi. Erre a korra vonatkozólag már nagyon szegényes és nagyon szórványos a nyelvtörténeti értékű anyag, a belőle vonható következtetéseket illetőleg pedig ezideig még nem tudtak megegyezésre jutni a nyelvészek.

A kínai nyelvnek régen is, ma is csak bizonyos, korlátolt számú szótípusa volt. Ma például minden szó magánhangzóra, n-re vagy ng-re végződik, régen nagyobb volt ez a skála, de akkor is az volt a helyzet, hogy egy kínai írásjegyet három-négy, néha még több, egymástól részleteiben eltérő idegen nyelvi szótag átírására használtak. Például régi kínai *pat* átírhatott idegen nyelvi *pat*, *pal*, *par*, *bat*, *bal*, *bar* szótagot. Ingadozás nélkül tehát csak akkor írhatunk át valamilyen kínai átírásos idegen nyelvi glosszát, ha pontosan tudjuk, milyen nyelvtípusról van szó. Ilyenkor mindig megállapíthatjuk, hogy az átírás pontos és következetes. A 7-8. századi kínai átírásos türk glosszákat például ingadozás nélkül, simán visszaállíthatjuk, a későbbi mongol glosszák átírása meg éppen kevesebb nehézségbe ütközik.

A hiung-nu szórványemlékekből sajnos nem állapítható meg minden kétséget kizáró módon, hogy milyen nyelvtípushoz tar-

toznak. A kérdést meg szokás kerülni, s abból indulva ki, hogy a kínaiakkal érintkezésbe került északi nomádok, amennyiben nyelvük hovatartozandósága megállapítható, a törökökhöz, mongolokhoz vagy a mandzsú-tunguzokhoz tartoztak, a hiung-nu nyelv fennmaradt emlékeit is e nyelvek valamelyikéből szokás magyarázni. Többen a mongol mellett törtek lándzsát, nagyobb azonban azoknak a száma, akik a nehezen megszólaltatható glosszáokban a török nyelvek legrégebbi emlékeit vélték felfedezhetni. A hiung-nu glosszák közül nem egészen húsz a közszó, egyetlen egynek az értelmezése körül nincs eltérés: a *cseng-li* (mai kiejtés) -ég, mennyi, a török-mongol *tengri* szóval lehet azonos. A többi magyarázat között is akad elfogadható, vagy valószínű, tárgyalásuk azonban most messze vezetne. Röviden csak annyit, hogy a hiung-nu nyelv a fennmaradt szórványemlékek alapján nagy valószínűséggel töröknek, esetleg (jóval feltételesebben) mongolnak tartható.

Persze a kérdés végleges megoldása felé vezető kutatások során erősen figyelemmel kell majd lennünk Közép-Ázsia és Szibéria egykorú nyelvi térképére is. Közép-Ázsia ebben az időben nem török, hanem jórészt indoeurópai, főleg iráni nyelvterület. Úgy látszik, tőlük északra törököket (bolgár-törököket) is kereshetünk. Finnugorok, szamojédok nem voltak ekkor még Szibériában; azok, akik behúzódtak már Ázsia északnyugati csücskébe, még mindig kívül maradtak a kínai világ horizontján, róluk kínai forrásokban semmit sem hallhatunk. A törököket, mongolokat mindenesetre itt kell keresnünk Kína északi szomszédságában, számolnunk kell a tunguz népekkel és a koreaiakkal is. Hogy egy-egy csoportnak mekkora lehetett a jelentősége, ma nem igen tudjuk. Nem szabad megfeledkeznünk az ú. n. palco-ázsiai, arktikus nyelvekről sem. Mikor húzódtak ezek vissza mai területeikre, a szamojédokon, jakutokon, tunguzokon kívül voltak-e esetleg más, korábbi indítékai is e visszaszorulásnak? E kérdésekre a felelettel ezidő szerint még adósaknak kell maradnunk.

Annyi adat, történeti feljegyzés ellenére is homály fedi tehát a hiung-nu népre vonatkozó ismereteink számos nagy kérdését, köztük nem egy olyant is, amelytől jóformán e nagy nomád nép személyazonosságának a felismerése függ. Nagy jelentősége van éppen ezért minden újabb adatsoportnak, amely a kérdést val?-milyen irányban előbbreviheti.

Ilyen adatok a hiung-nu népnek tulajdonított tárgyi emlékek; ezek feltárása, kutatása a kínai írásos feljegyzések tanulmányozásához képest egészen új keletű nyugaton. Ezek az emlékek nem túlságosan nagy számúak, azonban jelentőségük így is roppant nagy, mert tárgyi oldalról is kitűnően megvilágítják azt, amit az írásos források alapján tudunk: az ázsiai hun nép több, igen magas műveltségi áramlattal került összekötetésbe.

Természetesen nehéz ott tárgyi emlékeket napvilágra juttatni nagyobb számban, ahol nem maradhattak nyomai az építészetnek és írásos feljegyzéseknek, irodalmi műveknek, mint például éppen az ázsiai hunoknál, akiknek nem voltak sem állandó lakóhelyeik, városaik, sem pedig az írást nem ismerték. Ilyenformán velük kapcsolatos tárgyi emlékeket csak a temetőktől és esetleg a mindent hűségeseen megőrző sivatagi homoktól várhatunk. Persze az effajta emlékekről nem mindig lehet minden kétséget kizáró módon igazolni, hogy melyik néphez is tartoztak voltaképpen.

A legfontosabb, hiung-nu-knak tulajdonítható tárgyi emlékek ezidő szerint Noin-ula-közeli fejedelmi temetkezési helyről származnak.

1925ben Kozlov orosz expedíciója az Urga-Kjachta-i útvonalon, Urgától mintegy száz kilométerre, Noin-Ula erdős vidékén derítette fel ezeket a fontos, nem várt emlékeket. A noin-ulai kurgánok feltárásakor az egyik kurgán alatt 9 méter mélységben sírgödörre bukkantak, melynek oldalai pontosan a világtájak szerint igazodtak, a holttestet, úgy látszik, a lejtős, déli oldalon keresztül helyezték a sírba. A sírgödör alján kettős kamra nyílik,

mind a kettőt hatalmas fagerendákkal boltozták ki; a gerendák olyan jó állapotban maradtak ránk, hogy anyaguk ma is minden nehézség nélkül megállapítható. A belső kamrában helyezték el a deszkakoporsót.

Sajátságos, hogy ez a temetkezési forma másutt is ismeretes a Kínától északra elterülő nagy nomád-hazában. A Kr. u. 9-10. századból származó kitaj császár-sírok pontosan e szerint a terv szerint készültek. Itt is a hegyekbe temetkeztek, itt is fával burkolt sírkamrákban fekszenek a koporsók.

A noin-ulai sírkamrákat tartalmukkal együtt meglehetősen megrongálta a beszívargó esővíz, de mérhetetlenül nagyobb kárt tettek bennük azok az erőszakos látogatók, akik egy vagy több ízben felnyitották s tartalmukat megdézsmálták. Az értéktárgyak eltűntek, a holttestek maradványai a koporsóból kifordítva a földön heverték. Ez a sírrablás is hozzátartozik a nomád fejedelmi temetkezéshez, pusztító emlékeit megtalálhatjuk például a már említett kitaj császár-síroknál is.

Az orosz kutatók mindjárt megpróbálták a sírrablók szereplését is meghatározni. A kínai évkönyvek szerint ugyanis Kr. e. 77-74 között a Liao-tung, északi határán lakó ulu-huan-ok (a régi, szétszórta tung-hu-k egyik töredéke) betörték a hiung-nu-k földjére, s kifosztották, a san-jü-k sírjait. Persze nem igazolható sem az, hogy éppen a noin-ulai fejedelmi sírokat látogatták meg a wu-huan-ok, sem az, hogy a sírokat csak egyetlen egy banda fosztotta volna ki. Főleg ez utóbbi körül lehetnek kételyeink, hiszen minden zavaros, forradalmi jellegű időszakban újra meg újra kifosztották a gazdagabb sírokat.

A sírkamrák emlékei közt a rablások után alig maradt arany^{tar}gy. Mindössze néhány rozettáról, deszkára erősített koporsódíszről, kövekkel, üveggyönggyel kirakott aranylemezről számolnak be az ásatás vezetői. Kronológiai becse miatt kell megemlíteni néhány Han-kori tükördarabot és nefritet. Bronz-rozettákat, bronz-

végű lakkozott botokat, egy bronzüstöt, háromlapú, durva kivitelű, minden valószínűség szerint helyi készítésű vas-nyílhegyeket találtak még a sírkamrákban.

Különösen értékesek az itt talált lakk tárgyak. Az egyik lakkcsészét például arany berakások díszítik, belül piros festéssel. Az orosz kutatók szerint a lakkcsészék alján megtalálhatók a noin-ulai hiung-nu fejedelmek tamgái is, a tamgáknak nézett jelek azonban kínai írásjegyek, melyek segítségével megállapítható, hogy a lakk tárgyak kínai készítmények és a mai Sze-cs¹uan tartományból kerültek a nomádokhoz.

Külön kell megemlékeznünk a noin-ulai sírok textil- emlékeiről. Egy részük kínai hatásról tanúskodik, ilyeneknek tekintik a kínai motívumú, kínai írásjegyekkel díszített szövetdarabokat, selymeket. E textíliák azonban nem voltak tisztára importcikkek a hunoknál, a kínai anyag egy részén u. i. helyi, nomád feldolgozás fellelőismerhetetlen nyomai fedezhetők fel. Más részeik viszont a szkíta-szibériai művészet bélyegét viselik magukon. Legjellegzetesebb emléke ennek a hatásnak az a gyönyörű, sajnos, megcsönkített állapotban előkerült szövetdarab, mely egy griff (más vélemény szerint rozsomák) támadása alatt összeroskadó szarvast ábrázol. (A jelenet nincs megsértve a szövet eltépésével.) A szkíta-szibériai művészet hatása különösen nagy a noin-ulai leleteken; természetesen nem szorítkozik kizárólag textil-anyagokra. Szólnunk kell a görög hatásról is, amely néha oly nagyfokúnak látszik, hogy egy-két esetben Fekete-tenger-melléki görög gyarmatos importról lehet beszélni. Megjegyzendő, a noin-ulai szkíta-szibériai jellegű ábrázolások ennek a nagykiterjedésű művészetnek sajátos, helyi jellegű változatát képviselik.

Lehetne beszélni még a sírokban talált egyéb tárgyokról is, például a tizenhét, gyász jeléül levágott copfról, a sírgödörben talált, temetésnél áldozatul levágott állatok csontjairól stb., azonban ennnyiből is eléggé világos a noin-ulai sír-leletek fontossága. Jelentő-

ségüket az is fokozza, hogy a hatalmas barbárlakta területen ez az egyetlen lelet-csoport, amely tudományosan végrehajtott, ellenőrzött ásatásból származik, a máshol előkerült tárgyi emlékeket a véletlen vetette felszínre, előkerülésüknek körülményeiről, sokszor származási helyükről sem tudunk semmi pontosat.

A noin-ulai sírleleteket az archeológusok egyhangúlag a hiung-nu-knak tulajdonítják; közvetlen bizonyítékkal ez a nézet ugyan nem igazolható, közvetlenül azonban annál többel. A legjelentősebbek e közvetett bizonyítékok sorában a lakktárgyak, tükrök, pénzek; ezek alapján ugyanis kétségtelenül megállapítható, hogy a temetkezés a Han-dinasztia idejében történt. Az orosz régészek véleménye szerint közelebbről a Korábbi Han-dinasztiáról lehet szó, a mi időszámításunk szerint pontosabban a Kr. e., 2., esetleg 1. századba kell helyoznünk a noin-ulai sírt. Mások viszont (éppen a kínai írásjegyes lakk-csészék alapján) a Későbbi Han-dinasztiára gondolnak, s a Kr. u. 2. sz. végére teszik a temetkezés idejét; magunk is ezt a felfogást tartjuk helyesnek.

Mármost a Kr. u. 2. században éppúgy mint a Kr. e. 2-1. században mai ismereteink szerint csak egyetlen nép jöhet számításba, amelytől e gazdag fejedelmi sírok származhattak, s amelynek oly messzeágazó kapcsolatai lehettek távoli kulturális pontokkal, s ez az ázsiai hun.

Hasonló nagyszabású, hunoknak tulajdonítható leletünk nincs. A Keleti-Altajban fekvő, ú. n. pazariki lovas-sír ugyan hozzávetőlegesen Kr. sz. körüli időből való, a lelőhelye *is* beletartozhatott a hiung-nu birodalomba, azonban mégsem állíthatjuk egysorba a noin-ulai. sírral s következőképpen nem is tarthatjuk hiung-nu-nak, mert teljesen más a lelet anyaga.

Észak-Kínában, mint ismeretes, a Csou-kor végén kezdődött, s a Han-dinasztia alatt különösen nagy volt a szkíta-szibériai művészet hatása. Annyi bizonyos, hogy a legtöbb esetben a kínai művészet teljesen adaptálta, maga dolgozta fel az idegen motívumokat:

a kínai bélyeg rajta teljesen félreismerhetetlen. Az újabban kínai határvidékeken, főleg Ordoszbán, Nyugat-Kanszban előkerült kések, kisebb kardok, bronz-lemezek, melyek szintén a sikitáni-bériai művészetnek a termékei, egyes kutatók (főleg svédok) szerint, maguknak a barbároknak, a hiung-nu-knak az emlékei. Lehetséges, de nehezen igazolható nézet ez. Hasonlóképpen nehezen tisztázhatjuk a hiung-nu-k állítólagos közvetítő-szerepét a szkíta-szibériai művészetnek Kína felé vezető útjában.

Jól láthatjuk: az ázsiai hun birodalom nem volt egységes, sem etnikailag, sem nyelvileg; nagy konföderáció volt ez is, mint az európai hun birodalom. Adataink arra mutatnak, hogy e nomád nagyhatalom nem zárkózott el az idegen népekkel való keveredéstől, még kevésbé a különböző kulturális áramlatokkal való érintkezéstől.

Forrásaink alapján most már kezdjük sejteni, milyen lehetett a hiung-nu nomád réteg szerepe a nagy birodalomban, valamelyes fogalmaink vannak arról is, miféle hatással voltak rá nomád szomszédai, esetleg más távolabbi nyugati népek is, mindez azonban eltörpül a mellett, amit a kínaiakkal, s a kínai civilizációval való viszonyokról tudunk. Ismereteink aránya aligha fejezi ki hűen a kínainak a hiung-nu népre gyakorolt hatását.

Nagyszerűen vagyunk értesülve arról, hogy a legrégebbi időktől kezdve miféle hun san-jü kapott kínai feleséget, kik azok a hiung-nu előkelők, akik nemzetségükkel vagy törzsükkel együtt letelepedtek Kína határán, s behódoltak az Ég fiának.

Ugyanakkor, amikor a kínai értesítések tükrében ködös bizonytalanság lengi körül a hiung-nu-k tulajdonképpeni hazáját, amely valahol fent északon az Orkhon vagy Szelenga forrásvidékén terülhetett el, aránylag pontosan tudjuk, hogyan éltek, mint vitézkedtek a Góbi-sivatagtól délre, a kínai birodalom északi szomszédságában.

A hiung-nu-k, úgy látszik, csak később kezdtek jelentőséghez

jutni Közép-Ázsia nyugatibb részein, mégis kezdettől fogva meglehetősen jól vagyunk értesülve az ottani népekkel való kapcsolataikról, összetűzéseikről és szövetezéseikről, hála a kínai történetírók elég terjedelmes feljegyzéseinek. Véletlen szerencse a mi szempontunkból, hogy Közép-Ázsia e területei a hiung-nu történet szempontjából oly nagy jelentőséghez jutottak a későbbi időkben.

E feljegyzések magyarázata azonban ezúttal sem a kínaiak univerzális érdeklődése az ázsiai hunok viselt dolgai iránt, hanem az az érdek diktálta kíváncsiság, amely a Han-kori kínai expanziós törekvések nyomán figyelmüket Közép-Ázsia eddig ismeretlen népeire és területeire irányította. Ilyen körülmények között természetes – bármennyire sajnálatos is –, hogy a hiung-nu-k középpázsiai szereplésére vonatkozó kínai feljegyzések megint hézagosak, mert csak ott térnek ismételtén rájuk, viselt dolgaikra, ahol a kínai expanziós politikával összeütközésbe kerültek.

A Han-dinasztia ugyanis alighogy kiheverte a kezdet nehézségeit, a belpolitikai rendteremtés után a külpolitikai helyzet tisztázásához fogott. Mindenekelőtt a régóta fenyegető hun vészedeimet kellett likvidálni. A veszedelmes barbárok megfékezéséhez szövetségeseket keresett, e célra a jüe-Csi-ket, a hunok ősi ellenségét találta legmegfelelőbbnek.

A jüe-csi-k a hunok nyomása következtében éppen nem régiben kényszerültek elhagyni régi hazájukat. A megvert jüe-csi-k két ágra szakadva megindultak nyugat felé. Egyik águk (a kis jüe-esi) a Cuhi-nor vidékére húzódott vissza, a másik (nagy jüe-csi) -Közép-Ázsia távoli vidékeire, Észak-Afganisztánba és Indiába vándorolt, ahol később igen fontos szerepet játszott. Ez az első nagy, nyugati irányú népvándorlás, melyet a hunok elindítottak. E távoli középpázsiai jüe-csi-ágnak a felkeresésére a kínai császár útnak indította egyik bizalmi emberét, Csang Kien-t (Kr. e. 138). Az utazás rengeteg viszontagsággal, nélkülözéssel járt, és még a „Movant eredményt sem sikerült elérnie. Csang Kien rövid utazás

után a hiung-nu-k fogságába jutott, ahonnan csak tízévi raboskodás után sikerült megszöknie. Kiszabadulása után végre eljutott a jüe-csi-khez, ezek azonban a javasolt szövetséget kereken visszautasították, mert éppen másfelé voltak elfoglalva.

Kézzelfogható, közvetlen eredmények nélkül kellett Csang Kiennek visszatérnie hazájába; útja mégsem volt hiábavaló, ellenkezőleg, következményeiben rendkívül nagyjelentőségű vállalkozásnak bizonyult. Közép-Ázsia politikai viszonyairól hozott pontos beszámolójának alapján fordult ugyanis a kínai császárok érdeklődése Közép-Ázsia felé, ahová egymás után küldték expedíciós seregeiket.

A hiung-nu-k elleni hadviselés színhelyét a kínaiak mindenekelőtt az ellenség földjére igyekeztek áttenni. Ez az új haditaktika rengeteg áldozattal, kockázattal járt, de mégiscsak meghozta gyümölcsét. Kiindulópontul Wei Cing-nek Kr. e. 127-ben a hunok nyugati területeire vezetett hadjáratait vesszük: ez volt u. i. az első döntő csapás a félelmetes hiung-nu-kra; eredményeként Ordosz megint kínai kézre került, s újra Ordosz lett a védelmi vonal. És ami mindennél jóval fontosabb: most már megdőlt a hunok verhetetlenségébe vetett hit.

Ugyanez a Wei (Ting Kr. e. 124-ben ismét nagy győzelmet aratott a hunokon, amikor második nyugati hadjárata alkalmával rajtaütött a hun jobb hien-királyon, seregét szétszórta, rengeteg Zsákmánnyal és fogollyal tért vissza. Wei Cing további hadjáratai, mint pl. a Kr. e. 123-i is, már változóbb szerencsével folytak, a hunoknak is sikerült itt-ott kisebb eredményhez, zsákmányhoz, foglyokhoz jutniok. Végeredményben azonban mégis kedvezőtlen e harcok mérlege az ázsiai hunokra: Kr. e. 121-ben már nem kevesebb mint öt nyugati országot hódítottak el tőlük a kínaiak és kényszerítették a maguk szolgálatára.

E harcokban tűnt fel egy új hadvezéri tehetség a kínaiak oldalán, az egészen fiatal, alig tizennyolc éves Ho K-iü-ping, aki egy-

más után aratta fényesebbnél fényesebb győzelmeit a hunokon. A barbárverő nagy kínai hadvezér tumulusa elé kortársai halála után érdekes szoborcsoportot helyeztek; e csoportnak egyik leg-érdekesebb darabja, a karjával, nyilával védekező, földreterített hun katonát legázoló kínai lovas, napjainkig megőrződött.

Katonai fölényének tudatában a kínai császár most már nagy szabású hadjáratra határozta el magát a barbárok ellen. Két nagy sereg indult a hiung-nu birodalom szívébe. Az egyik sereg nagy jában a Pekingtől északnyugati irányban vezető karavánút mentén támadott. Egész napi harc után, a hunokra zúduló homokos szélvihar leple alatt sikerült bekeríteni a san-jü seregét, a hun fejedelem alig néhány lovasával menekült meg veszedelmes helyzetéből. Az üldözésére indult kínai sereg nem tudott ugyan nyomára jutni, útközben azonban egy hun megerősített helyre (városra?) bukkant a Tien-jen hegység közelében, melyet egy renegát kínai tábornok építtetett a hunoknak. A másik kínai sereget maga Ho K-iü-ping vezette, felvonulási iránya a kínai Ta-t-ung-fu – a hun Lang-kiü-sziü-hegység. Egyesek szerint ez a hegység Külső-Mongolországban, mások szerint Ordosztól északnyugatra volna keresendő.

E kettős hadjárat igen nagy csapást jelentett az ázsiai hunokra. Sokáig azt hitték, maga a san-jü is elpusztult, a hunok már utódjárói is gondoskodtak, mire a vereség után hosszú ideig bolyongó san-jü megint előkerült. Bárha a kínaiaknak ezúttal sem sikerült teljesen meghódolásra bírniok a hunokat, a nagy nomád birodalom létének eddig nem tapasztalt kritikus pontjához érkezett. A hunok végképpen elhagyták a sivatagtól délre eső részeket, és most már az Orkhon, Szelenga, Tola folyók forrásvidéke, Ulijaszutai földje lett a hiung-nu birodalom voltaképpen területe.

A hunok és kínaiak párbajának súlyos következményeit legelőbb a kisebb barbár fejedelemségek érezték, mint például a wu-szun-ok, lou-lan-ok, akiket egyaránt zaklatott mindkét fél. Az viszont már az ázsiai hunok hanyatlásának nyilvánvaló jele volt,

hogy a kisebb fejedelemségek nyíltan szembeszálltak velük, mert ez annyit jelentett, hogy a maguk kis erejét is elegendőnek tartották az ellenálláshoz, hiszen a kínai szövetség, jelentéktelen közép-ázsiai helyőrségek formájában, valamint az elérhetetlen messzeségben lévő tartalékkal, nem jelenthetett számbavehető segítséget komoly összeütközés esetén.

A hun hatalom teljes elernyedése nemsokára bekövetkezett. A kis népek egymásutáni lázadásai adták meg a jelt Kr. e. 78-ban, a wu-huan-ok már említett lázadása és a király-sír kirablása után. Alig csillapították le valamennyire a wu-huan-okat, újabb nehézségek támadtak nyugaton, a hol a wu-szun-okat kellett megrendszabályozni. Ezek azonban a kínaiak segítségével keményen ellenálltak és nagy csapást mértek a hunokra (Kr. e. 71). A hadjáratból megmenekült hun seregekben szörnyű tizedelést vitt véghez a zord időjárás és az éhínség. Erre megint fellázadtak sorjában a wu-jauan-ok, wu-szun-ok és ting-ling-ek és kegyetlen kaszabolást vittek véghez a hunok soraiban.

A hun birodalom eresztékeiben recsegett. Az ősi ellenség, a kínai egyre veszedelmesebben szorongatta, a leigázott népek szabadulni próbáltak, elemi csapásokkal párosult belső egyenetlenkedések mellett előre lehetett várni a katasztrófát, ha ideig-óráig még sikerült is kilábolni a közvetlen veszedelemből.

A bomlás Hu-han-szie san-jü alatt következett be. Alighogy trónba lépett (Kr. e. 58), megkezdődött a versengés az előkelők közt a főhataloméért. Volt olyan idő, hogy egyszerre öt, egymást el nem ismerő, egymás ellen küzdő san-jü-je volt a roskadozó hun birodalomnak. Amikor úgy látszott, hogy fegyverrel-és megegyezéssel sikerült végre megint rendet teremteni, akkor lépett fel Hu-han-szie bátyja, az addigi bal-hien király, tehát méltóságát tekintve, a trónörökös. Ebben a harcban aztán elbukott Hu-han-szie, bátyja elfoglalta az Orkhon forrás-vidékén lévő székhelyét is. A levert san-jü, híveinek legnagyobb ellenzése közepette, meg-

hódolt a kínai császárnak, előbb fiát küldte az udvarába, majd nem sokkal rá (Kr. e. 52) maga is megjelent az Ég fiának színe előtt, aki szokatlanul kitüntető formák közt fogadta. Az északi hun birodalom ezzel meg is szűnt a kínai politika számára. Maguk a nomádok persze nem pusztultak ki egy szálig, egyrésztük talán nyugatabbra vándorolt, másrésztük azonban ottmaradt régi, lakóhelyén, új neveken, új csoportokban megtalálhatók volnának a nyomaik a következő nagy nomád birodalomnak talán alattvalói, talán vezető osztálya soraiban.

Hu-han-szie győztes bátyja Csi-csi néven nyugaton újra nagy hun birodalmat alapított. Úgy látszott, hogy a hiung-nu nomád hatalom megint feltámadt régi nagyságában az új, középzásiai hazában. Egymás után került Csi-csi hun birodalmának fősege alá a *wu-kie*, *Mien-k'un*, *tingling* nép. Az új, nyugati hun birodalomnak tehát azok a népek lettek volna a főerősségei, amelyeket annak idején már Mao-tun meghódított.

Csi-csi hun birodalmának a nagysága azonban látszólagos volt, virágzása rövidéletűnek bizonyult.

K'ang-kiü királya (kb. Szamarkand vidékén) az ellenséges wu-szun-ok megfélékezésére Csi-csi hunjaival szövetséget kötött. Valóságos határőri szolgálatra kellett volna ugyan vállalkoznia a hun san-jü-nek, az mégis örömmel fogadta el a szövetséget és a számára átengedett új területet a wu-szun-ok szomszédságában, mert keletről és északkeletről nem érezte magát többé biztonságban. Csi-csi seregével katasztrófális anabázis után érkezett meg K'ang-kiü-be: emberei a nagy hidegtől, rengeteg nélkülözéstől egymás után pusztultak el, úgy hogy végül is alig háromezer harcossal érkezett meg.

Alig heverte -ki ezt a csapást Csi-csi, már is súlyos konfliktusa támadt K'ang-kiü fejedelmével. Szövetségesekből halálos ellenségek lettek. A teljes szakítás után Csi-csi rávetette magát a környező kisebb népekre, közülük többet meghódított és adófizetésre kény-

szerített, így például Ta-wan-t és Ho-szu-t. Fallal megerősített várost is épített magának.

Az egyre kellemetlenebb hiung-nu szomszédság ellen azonban a wu-szun-ok segítséget kértek a kínaiaktól. Nemsokára (Kr. e. 36) megérkeztek a kínai seregek, és megkezdődött a nagy leszámolás. A kínai hadvezérek, felvonultatva K-ang-kiü. és a wu-szun-ok haderejét is, körülvárták Csi-csi városát. Nem volt többé menekülés, a hun fejedelem mégis elkeseredett, drámai küzdelemben védte magát utolsó emberig, s amikor elesett a város a többszörös túlerő csapásai alatt, az áldozatok közt maradt maga is.

Csi-csi halálával végetért az utolsó független hiung-nu birodalom.

Mi lett a népével? Az a felfogás, hogy a nagy küzdelemben nem pusztulhattak el teljesen Csi-csi emberei, törzsei, hanem tovább húzódtak nyugat felé, s valósággal előőrsei lettek a később meginduló nagy hun népvándorlásnak. Az valóban nem jelent sokat, hogy a kínaiak többé nem beszélnek e nyugati hiung-nu birodalom sorsáról, mert hiszen ehhez elegendő volt, hogy nem keresztezte a kínaiak hódító politikáját.

Kétségtelennek tartjuk, hogy Csi-csi népének egyrésze nyugat felé vonult, mint azt történészeink nagy része hiszi, azonban az is figyelembe veendő, hogy – ha nem is beszélnek többé nyugati hiung-nu birodalomról – a kínai források igen is említik a hiung-nu-kat továbbra is, egészen a Kr. u. 1. század végéig a kis közép-ázsiai nomád-államok viselt dolgai kapcsán. Hogy ezek az említések már igen szórványosak, az bizonyára politikai jelentéktelenségükkel magyarázható.

Az európai hun népvándorlás elindításában nézetünk szerint már csak korlátolt jelentősége lehetett a középázsiai hun maradványoknak Csi-csi egykori birodalmának területén. A nagy mozgalom elindítói azok a hun törzsek lehettek, amelyek a kínai érdekkörökön kívül, jóformán a mai Európa kapujában éltek, ezek ter-

mészetenes többízben kaphattak kisebb-nagyobb erősítéseket közép-ázsiai testvéreiktől,

Hu-han-szie, Csi-csi és a nyugati hun birodalom bukása után még mindig felszínen maradt, az északi és déli hunok fejedelme volt továbbra is, a kínai császártól való függése azonban egyre jobban kidomborodott. Hu-han-szie és közvetlen utódai egy ideig még tartották az északi részekkel való kapcsolatot, ha névlegesen is, később azonban ez a hun őshaza egyre jobban elvesztette hiung-nu jellegét. Végül is a kínai források arról értesítenek, hogy az egész területet a szien-pi-k vették birtokukba (Kr. u. 93 körül).

Hu-han-szie utódai, mint mondtuk, egyre jobban Kínához láncolódtak; valóságos külön déli hun-dinasztia keletkezett (Kr. u. 48-303) leszármazottaikból és a velük letelepedett törzseikkel afféle határszolgálatot láttak el.

A legtökéletesebb délen volt a hunok felszívódása, a kínai nép tengerében nyomtalanul eltűntek az odatelepedett hiung-nu-k. Az asszimilálódás azonban hosszú folyamat volt; félig hun, félig kínai állapotukban még sokat hallattak magukról a történelemben, Észak-Kínának hol ezt, hol azt a részét kaparintották kezükbe, s kínai dinasztia módjára uralkodtak rajta. Ilyen volt a C-ien Csao-vagy másként Pei Handinasztia (Kr. u. 304-329); uralkodói a régi Han-dinasztia és hiung-nu ősök közös leszármazottainak tartották magukat. A Hou Csaó- (319-350) dinasztia ősei hiung-nu előkelők voltak. A Hia-uralkodóház (407-431) őseit a déli hiung-nu san-jü-kig tudta visszavezetni. A Pei Liang (397-439) már ismét szerényebb hiung-nu ősökkel dicsekedhetett.

E kései, félig már elkínaiasodott utódoknak a letűntével többet nem esik szó a hiung-nu-król a kínai évkönyvekben.

A hun történet színhelye lassanként áttevődik Ázsiából Európába. A kínai források alapján nyomon követhetjük, mint gyen-

gülnek meg a hunok Ázsiában s mint vonulnak egyes részeik kelet-ről nyugatra, Európa felé, ahol a Kr. utáni második század első felében bukkannak fel. Itt eleinte csak gyér adatok tanúskodnak róluk s voltaképpen csak a negyedik századtól fogva ismerjük őket. Hogy ez az átvonulás Ázsiából Európába hogyan történt, hogy az európai hunok mi módon erősödtek a 4. század végéig, hogy e folyamatban milyen etnikai és politikai alakulatokkal, milyen történeti részletekkel kell számolnunk, arról forrásaink nem beszélnek. Legfeljebb egy-egy sejtelmünknek adhatunk ki-fejezést, amint ezt fentebb megpróbáltuk.